

MEKTEPSKI UDŽBENICI

Edina KOS-BURIĆ

Sažetak

S obzirom na prirodu sadržaja mektepske nastave, na osobenosti ove nastave same po sebi, te na opće ozračje nepovjerenja u različite institucije pa i u mekteb, izrada udžbenika za mektebe predstavlja veliki izazov i zahtijeva angažman koji je kompleksniji od angažmana potrebnog za izradu većine školskih udžbenika.

Možemo, međutim, generalno reći da su udžbenici za mektebe, koji su ugledali svjetlo dana, u značajnoj mjeri udovoljili zahtjevima koji se pred suvremeni udžbenik stavljaju, a time i opravdali ovaj veliki izdavački poduhvat. Svih sedam ilmhala se odlikuje pouzdanim predstavljanjem sadržaja, te definicijama i pravilima koji ne iznevjeravaju načelo znanstvenosti, a nastoje se oblikovati tako da budu primjereni učeniku. Istovremeno se vodi računa i o odgojnoj dimenziji, razvoju kompetencija i unapređenju međuljudskih odnosa, čime se dijete postepeno, sistematski i smišljeno uvodi u cjelovitost vjere, a udaljava od formalizma.

Autori pokazuju svjesnost o nužnosti izrade udžbenika na jasnim teorijskim postavkama, spremnost na uključivanje suvremenih metodičkih spoznaja i, u skladu s tim, spremnost na osuvremenjivanje svojih udžbenika i to s mjerom koja im daje čvrst oslonac zahvaljujući kojoj ni u jednom trenutku ne gube iz vida ni fundamentalne postulate naše vjere i tradicije, kao ni učenika.

Ključne riječi: udžbenik, metodičko-didaktička opremeljenost udžbenika, mektepska nastava

Na, naizgled jednostavno, pitanje „Šta je to udžbenik?“ u stručnoj literaturi naći ćemo mnoštvo didaktičkih odrednica, definicija koji nose u sebi značenje udžbenika kao osnovne školske knjige, posebno didaktički oblikovane i pisane na temelju nastavnog plana i programa. „U udžbenicima se na poseban način, prema pedagoškim, psihološkim, didaktičkim i metodičkim načelima, prenosi prerađena pojedina znanost ili struka i prilagođava izobrazbi mladih.“ (Bognar, 2002)

No, šta je to, zapravo, što udžbenik razlikuje od drugih knjiga, odnosno šta je to što ga čini nastavnim pomagalom kako za učenike tako i za učitelje u nastavnom procesu i – izvan njega? „Za razliku od svake druge knjige koja je najpogodnije, najraznovrsnije sredstvo prenošenja misli čitatelju, udžbenik bi trebao voditi učenike do otkrivanja novih spoznaja. Štaviše, njegova bi uloga trebala biti interaktivna, što znači da udžbenik ne treba biti „knjiga za učenje“, nego „knjiga koja uči učiti“. (De Zan; 2002)

Nadalje - kakav je to udžbenik koji bismo mogli nazvati cjelovitim? Prema mišljenju suvremenih didaktičara to je onaj udžbenik koji svojom strukturom i sadržajem prati cjelokupan sadržaj jednog predmeta. Prema V. Poljaku (Poljak, 1980) u didaktičkom oblikovanju udžbenika potrebno je respektirati strukturu nastavnog procesa u svim njegovim dijelovima i aspektima (uvođenje učenika u nove nastavne sadržaje, obrada novih nastavnih sadržaja, vježbanje, ponavljanje sadržaja radi trajnosti usvojenog znanja i provjeravanja naučenog). Slično stajalište nalazimo i kod Slatine (Slatina, 1998) kad kaže da je osmišljavanje udžbeničkog sadržaja neophodno zasnovati na uvidu u zakonitosti nastavnog zbivanja.

Jasno je da vrednovati ili procijeniti neki udžbenik cjelovitim ili ne, kvalitetnim ili manje kvalitetnim je zadatak koji zahtjeva odgovore na mnoga pitanja. Ova pitanja R. Stradling (baveći se vrednovanjem udžbenika povijesti) svrstava u tri kategorije: „pitanja koja su namijenjena vrednovanju sadržaja i metodičkog pristupa; pitanja koja se usredotočuju na suštinske kvalitete udžbenika i pitanja koja se usredotočuju na vanjske čimbenike koji nisu sastavni dio procesa pisanja, objavljivanja i korištenja udžbenika, ali se ipak nameću i utječu na te procese.“ (Stradling, 2003).

Treća kategorija pitanja koja se odnosi na one faktore koji nisu sastavni dio pisanja udžbenika neće biti posebno elaborirana, izuzev čiji-

njenice koja će se osjetiti u svih osam ilamihala, da su ovakvi udžbenici za mekteb dio sveukupne društvene/globalne „spremnosti za promjene“ i u tom kontekstu osuvremenjavanje mektempke nastave koja tendira stati „rame uz rame“ sa suvremenim vidovima nastavnog procesa. Ovo pitanje odvodi u druga područja od kojih bi akcentat trebalo staviti na pedagoško-psihološko-metodičku naobrazbu muallima bez kojih ni najkvalitetniji udžbenik učenicima ne bi bio od koristi jer „vrijednosti udžbenika ne leže samo u njemu. One su u tijesnoj povezanosti s kreativnim radom nastavnika“ (Slatina, 1998)

Osvrt, odnosno prikaz udžbenika za mekteb koji slijedi, rukovodiće se u bitnome odrednicama koje pred suvremeni udžbenik stavlja pedagogija kao znanost, odnosno didaktika i metodika kao zasebne pedagoške discipline.

Paralelno sa reformom školstva na svim nivoima, provode se i svojevrsne reformske aktivnosti koje se odnose na mektebe i mektempku nastavu među kojima su svakako i one koje se odnose na rad na izdavanju novih udžbenika za mektebe – ilmihala.

Slijedeći koncepciju devetogodišnjeg osnovnog odgoja i obrazovanja i polaznicima mektempke nastave je/ će biti ponuđeno 9 ilmihala prilagođenih svakom uzrasnom periodu od 6/ 7 do 14/ 15 godina. Do ovog trenutka od planiranih 9 izdato je 7 udžbenika. Također, slično ciklusima u osnovnoj školi i udžbenici za mektebe slijede logiku trijada, te uočavamo tri ciklusa udžbenika: 1. ciklus – Ilmihal 1,2 i 3 (uzrast djece od 6-8 godina); 2. ciklus – Ilmihali 4, 5 i 6 (uzrast djece od 9 do 11 godina) i 3. ciklus - Ilmihal 7 (8 i 9) (uzrast djece od 12 do 14/15 godina). Udžbenike u svakom od ciklusa veže ista grupa autora, slična ilustrativno-grafička rješenja i općenito didaktičko-metodičke vrijednosti.

Ono što je zajedničko za svih sedam udžbenika jeste da su nastajali kao rezultat rada grupe autora, izdavač svih sedam ilmihala je izdavački centar Rijasete Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini „El-Kalem“ i krasi ih izuzetno dobra preglednost i estetska privlačnost. Svi udžbenici su u potpunosti usklađeni sa Nastavnim planom i programom za mektebe. Nastavnim cjelinama nastoji se obuhvatiti širina i osobenost nastavnih sadržaja, odnosno ostvariti cilj koji je postavljen pred mektempku nastavu.

Udžbenici, dakako, variraju propisane nastavne cjeline i njima pripadne nastavne je-

dinice, ali ne izlaze iz okvirnog nastavnog programa. Štaviše, uočljiva je želja autora da promišljaju ono što je programom za metebšku nastavu određeno, nastojeći pri tom doći do rješenja preko kojih bi se u značajnijoj mjeri realizirale intencije samog programa.

U nastavnom planu i programu navodi se da je cilj mektepske nastave da se kroz odgojno-obrazovni rad u mektebu „polaznici upoznaju sa sistemom islamskih vrijednosti i islamskim propisima, te da ih usvoje kao sadržaj i način svog života“ (NPiP mektepske nastave). Svjesnost o ovom i ovakvom cilju kod autora ilmihala osjetimo kroz svaki od sedam udžbenika (dakako prilagođeno uzrastu djeteta) u kojima se kroz nemali broj nastavnih jedinica nastoji polaznike poučiti kako živjeti u zajednici zadržavajući pri tom svijest o vlastitom identitetu i potrebi poštivanja drugih. Islam nije ništa što je odvojeno od svakodnevnog čovjekovog življenja, te autori imaju u vidu da današnje dijete odrasta u značajno drugačijim okolnostima i nerijetko se nađe u moralnoj dilemi kako postupiti. Svojim pristupom nastavnim temama kreiraju jedan čitav sistem vrijednosti radi življenja u krugovima zajedništva, obitelji, društvu, državi, pa i globalnoj zajednici održavajući pri tom islamske vrijednosti.

Također, svaki od ilmihala pored tematskih jedinica sadrži i blok pitanja i utvrđivanja onoga što se ranije obradilo (no sam način konstruisanja ovih blokova je unekoliko različit među ciklusima udžbenika), svaki ima „uvodnu i završnu“ riječ sa dominantno motivacijskom funkcijom.

Prvi ciklus udžbenika za mekteb sadrži Ilmihale 1, 2 i 3, čiji su autori Amir Karić, Ševko Sulejmanović, Ibrahim Softić i Bekir Šabić. Svaki od ovih ilmihala obuhvaća oko 60 stranica. Već pogled na naslovne i titularne stranice ilmihala prve trijade, na kojima vidimo prigodne crteže veselih boja, kazuje o tome da je ilustraciji u ovim udžbenicima posvećena posebna pažnja. Uvažavajući, dakle, princip zornosti ili očiglednosti, koji je još Komenski nazvao „zlatnim pravilom didaktike“, autori cjelokupne udžbenike „boje i oslikavaju“, čineći ih tako primamljivim i interesantnim za djecu ovog uzrasta. Učenicima sa konkretnim mišljenjem (a to su učenici mlađe školske dobi) nužno je konkretizirati sve ono o čemu se razgovara. Tako sadržaj Ilmihala 1 započinje sa stripom *Prvi dan u mektebu*, a pripada-

jući joj zadatak je *Nacrtaj svoj mekteb*; nastavna jedinica *Kada i koga selamim* obrađena je kroz strip koji prikazuje niz različitih situacija, dječak koji abdesti i klanja, svi sastavni dijelovi namaza itd. prikazani su kroz ilustraciju (koje će na samoj nastavi doživjeti vjerovatno i svoju demonstraciju). U Ilmihalu 2 ćemo npr. vidjeti ilustrirane zadatke (*Na osnovu slika ispričaj kako se uzima abdest*), kaligrafski ispisane ajete u Ilmihalu 3, tabelarne i grafičke prikaze koji pojednostavljaju i olakšavaju pamćenje sadržaja, posebne znakove za ono što je *vrlo važno*, ukrašene okvire na stranicama na kojima su ispisane kur'anske sure itd.

Kad je riječ o uvažavanju strukture nastavnog procesa u procesu osmišljavanja udžbeničkog sadržaja za prvu trijadu, uočavamo da je glavni dio sata onaj kojem je posvećena posebna pažnja i koji može biti izuzetno dobra osnova muallimu/i za osmišljavanje kvalitetnih i kreativnih sati vjerske pouke i iz kojeg polaznici mogu saznati mnoštvo značajnih činjenica. Većina nastavnih jedinica u ova tri udžbenika sadrži i one elemente koji se uklapaju u dijelove nastavnog procesa koje nazivamo vježbanjem, ponavljanjem i utvrđivanjem koje za cilj imaju usvojena znanja učiniti trajnijim. Uvodni dio (ili psihološku/ motivacijsku pripremu) za tematske jedinice, pak, rijetko nalazimo u ovim udžbenicima, iako je njihova uloga značajna za sve, a naročito za učenike ove dobi. U ovom dijelu nastavnog zbiivanja uloga muallima/e će biti od posebnog značaja jer će nerijetko, upravo o ovom dijelu, ovisiti gotovo sve ono što će se dogoditi tokom sata. No, s obzirom na činjenicu da udžbenik i „ne smije imati značenje gotovih metodičkih i sazajnih porcija“ (Slatina, 1998) za nastavnika, svakako da ostaje otvorena mogućnost dodavanja/ izuzimanja odnosno mijenjanja onoga što udžbenik nudi, a kreativan i motiviran muallim/ a će tu mogućnost svakako znati da iskoristi.

Sa sadržajnog aspekta, u prva tri ilmihala se obrađuju, uvjetno rečeno, fundamenti islamskog vjerovanja (šehadet, imanski i islamski šarti, pripreme za namaz...). Ove teme će svojevrsnu razradu doživjeti i u kasnijim udžbenicima, no način na koji će se one obraditi u ovom najranijem uzrastu je od posebnog značaja u smislu razvijanja ljubavi prema vjeri, ali i postavljanje fundamenata za islamski način života, odnosno prakticanje islama. Ovakav zadatak je svakako veliki izazov za onoga ko želi, osmišljavanjem primjerenog udžbeničkog sadržaja, biti jednim od faktora koji će utjecati na ostvarenje

ovog velikog cilja. Npr. u Ilmihalu 3 jedna od prvih lekcija je prvi imanski šart – *Amentu billahi* – „lekcija svih lekcija“. Mnogo je načina (manje ili više uspješnih) na koji bi se ova tema mogla predstaviti polaznicima mekteba. Autori su se odlučili da, nakon kratke pouke o tome kako glasi i šta u prijevodu znači prvi imanski šart, navedu niz rečenica u kojima se ističu Allahova dž.š. svojstva i blagodati (*Allah je Stvoritelj životinja i biljaka* ili *Stvorio je čovjeka u najljepšem obliku* ili *Allah podučava ptice da sagrađe gnijezdo* itd), koje su konstruirane tako da svaka od njih djetetu ovog uzrasta budi maštu i prirodnu znatiželju, te se svaka od rečenica, zapravo, na času može pretvoriti u male, konstruktivne diskusije koje će muallimu/i dati vrijednu priliku da saznaju kako dijete razmišlja, šta ga zanima, a šta zbunjuje i sukladno tome i dati odgovore koji će čas učiniti živim, životnim i vrijednim u pravom smislu te riječi.

U sadržajnom smislu ovi udžbenici tretiraju i izuzetno važne teme koje ulaze u sferu međuljudskih odnosa (poštivanje, saradnja, autoritet, suosjećanje, pravednost, nasilje, konflikti) na različitim razinama (obitelj, prijatelji, odnos prema starijima itd). Svakako da ove teme spadaju u red onih sa dominantnim odgojnim zadacima, a kojima se potencira značaj islamskog ponašanja ne samo za pojedinca nego i za sve one s kojima dolazi u susret. Način na koji su navedene jedinice predstavljene u prva tri ilmihala uspješno ukazuje na povezanost islama i svakodnevnog života djeteta. Tako u Ilmihalu 2 nalazimo nastavnu jedinicu *Sretna porodica* sa posebno istaknutim porukama i ilustracijama, sa pitanjima za raspravu, a u Ilmihalu 3 npr. *Kultura druženja*, nakon koje autori daju motivirajući i životan zadatak koji glasi *Ispričaj lijepe primjere druženja*. Načinom na koji su ovi programski sadržaji koncipirani uspješno se, u svim ovim odnosima, naglašava vlastita odgovornost, što možemo svrstati u posebne vrijednosti udžbenika prve trijade. Teme koje su u domeni historije islama se protežu kroz sve udžbenike, a u prvom ciklusu su uglavnom predstavljene kroz, uzrastu djeteta, prilagođene priče, ispričane na njima primjerenom jeziku.

Drugi ciklus udžbenika za mekteb također potpisuje grupa autora i to: Nedim Begović, Nizama Begović i Sifet Suljić. Svaki od ova tri udžbenika sadrži 71 stranicu. Kao što prva tri ilmihala pažnju plijene ilustracijama, kod Ilmihala 4, 5 i 6 odmah zapažamo kvalitetne fotografije,

kako na naslovnicama, tako i u samim udžbenicima, koje akcentiraju islamsku tradiciju, ali i bošnjačku specifičnu kulturu/ arhitekturu.

U odnosu na prethodnu trijadu, u sadržajnom smislu dolazi, sasvim razumljivo, do značajnih promjena. S obzirom da su udžbenici namijenjeni učenicima u dobi od otprilike 9 do 11 godina, kada obrazovana dobra već bivaju složenija, zadaci zahtjevniji, autori iznalaze načine na koje će ove programske sadržaje prilagoditi specifičnostima djeteta ove dobi. Od iznimne je važnosti za sveukupan razvoj djetetov ne postaviti pred njega prevelike zahtjeve, kako se ne bi demotiviralo i time usporilo, a isto tako ni premale i nedostatne u odnosu na potencijale kojima raspolaže, kako se ne bi usporilo u svome prirodnome razvoju samom činjenicom da ne koristi ono šta nosi sa sobom. U tom kontekstu, autori kao da su našli pravu mjeru i relativno obimne i zahtjevne programske sadržaje u udžbenicima osmislili i metodizirali tako da pažnju učenika neprestano održavaju budnom, tako da ih provociraju, da ih tjeraju na razmišljanje, da traže od njih da posegnu za svojim (neotkrivenim ili neiskorištenim) sposobnostima.

Naime, programski sadržaji u Ilmihali 4, 5 i 6 su na izvjestan način kategorisani, te su gotovo sve nastavne jedinice situirane unutar jedne od sljedećih tema/ oblasti: *Druženje s Kur'anom*, *Naše vjerovanje*, *Kazivanje o Allahovim dž.š. Poslasticima*, *Vjera i praksa*, *Džemat*, *Iz povijesti islama*, *Islamski odgoj u praksi*

Opća struktura udžbenika je prilagođena „otvorenoj nastavi“, što znači da nudi dovoljno smjernica za rad, ali i dovoljno slobodnog prostora i za muallime i za učenike da uključuju teme i primjere koji udžbenikom nisu obuhvaćeni. Ukratko, svaka nastavna jedinica sastoji se od „obaveznog“, programom propisanog, dijela u kojem se polaznicima predočava određena tema na njima prilagođen način, te „neobaveznog“ dijela u kojem se uz svaku lekciju donose originalni, s temom povezani tekstovi, primjeri slučaja, ajeti, hadisi, fotografije i sl. U udžbenicima drugog ciklusa ovi „neobavezni“ dijelovi su smješteni na širokom marginama stranica, obojenim u različite boje, što ih čini uočljivima i „privlačnima“ za djecu ove dobi. Ovi ilmihali obiluju metodički oblikovanim pitanjima i zadacima koji ponekad stoje u službi uvoda u novo gradivo putem ponavljanja ranije naučenog, a uglavnom u službi ponavljanja i utvrđivanja neposredno obrađenog sadržaja. Sami autori ova

pitanja i zadatke u udžbeniku imenuju vježbama, što oni zapravo i jesu, s obzirom da im je jedna od osnovnih funkcija vježbanje onoga šta se uradilo tokom časa. Zadaci u ovim vježbama su uistinu raznorodni i primjereni, što govori i o posebnoj pažnji koju su autori posvetili ovom segmentu. Tako ćemo ovdje naći zadatke alternativnog izbora u kojima polaznici trebaju zaokružiti jednu od dvije ponuđene mogućnosti (*Noć u kojoj je počela objava Kur'ana naziva se Lejletu-l-Mi'radž DA NE*), zadatke višestrukog izbora koji nude više od dvije mogućnosti od kojih je samo jedna tačna (*Prodaja alkohola u prodavnici je a) dopuštena b) zabranjena c) dopuštena radi većeg prometa robe i kupaca*), zadaci višestrukog odgovora u kojima se više od jednog ponuđenog odgovora može izabrati kao tačan (*Iz datog skupa izdvoji ona djela koja ne spadaju u kategoriju velikih grijeha ...*), zadaci sparivanja koji se sastoje od dvije kolone riječi, a zadatak učenika je da pravilno poveže parove, zadaci razvrstavanja koji polazniku nude više stavki u nizu koje on razvrstava po nekom kriterijumu (*Pravilno poredaj mjesece hidžretskog kalendara*). Zadaci za dopunjavanje su najzastupljeniji. Iako je ova vrsta zadataka posebno zahtjevana, autori ih u većini slučajeva uspijevaju metodički korektno konstruisati vodeći računa o jasnoći i određenosti tvrdnji, stavljajući „izostavljeni“ dio rečenice na pravo mjesto, i u većem broju slučajeva tvrdnje ne uzimaju doslovno iz udžbenika kako se ne bi polazniku sugerisalo učenje napamet. U sva tri ilmhala također ćemo naći postavljanje problemskih situacija o kojima se s učenicima može voditi dijalog/ diskusija i potaknuti ih na razmišljanje i pravilno rasuđivanje, potom zadaci-križaljke, dopunjavanje praznih polja u tablicama itd.

Očito je da su za koncipiranje ovih udžbenika od didaktičkih zahtjeva posebno bila relevantna dva, a to je da je udžbenik knjiga za učenika i da je to radna knjiga. Opsežna metodička oprema s metodičkim dionicama koje u značajnoj mjeri slijede strukturu nastavnog sata, također predstavlja pouzdan vodič muallimima u metodičkoj pripremi za samu realizaciju nastavnog procesa. Tako možemo reći da su Ilmhali 4, 5 i 6 udžbenici iz kojih mogu učiti ne samo učenici, nego i njihovi poučavatelji (dakako u metodičko –didaktičkom smislu).

Ilmihal 7 je prvi udžbenik iz trećeg ciklusa koji je objavljen. Autori ovog udžbenika su Vehid Arnaut, hfz. Elvir Duranović i Kemal

Tokmić. U ovom se udžbeniku već na prvi pogled zamjećuje osjetno rasterećenje metodičke opreme. Odlikuju ga inovirana vizualno-grafička rješenja jednostavnijih linija, sa značajno manje fotografija i ilustracija u odnosu na prethodne ilmhale, ali raspoređenih „s mjerom i ukusom“.

Polaznici pred kojima će se naći ovaj udžbenik (i ostali udžbenici iz ciklusa) su već u onom razvojnom periodu koji se naziva ranom adolescencijom i koji je karakterističan po naglim i burnim fizičkim, intelektualnim i emocionalnim promjenama kod djeteta, ali i značajnim promjenama kad je u pitanju njihov odnos prema sebi samima ali i prema svemu što ih okružuje. Njihovo mišljenje postaje dosta apstraktnije i logičnije (te se sve više zanimaju za pitanja pravde prava, autoriteta i sl.). Ovo je i razdoblje u kojemu mladi počinju formirati vlastite stavove, svjetonazore, razdoblje preispitivanja serviranih vrijednosti i autoriteta.

Svijest autora o ovim razvojnim karakteristikama polaznika se nazire u svakom segmentu udžbenika, počevši od uvodne riječi, koja je sastavni dio svakog iz serije ilmihala, u kojoj poručuju „...vi sada postajete zreli, a knjiga vaših djela se počinje pisati...“, preko načina na koji osmišljavaju metoda rješenja u udžbeniku, pa sve do završne poruke gdje aludiraju na svijest i karakter polaznika kao relativno zrele individue.

Sadržajni dio Ilmhala 7 je razrađen kroz četiri nastavna područja/ teme: *islamsko vjerovanje, vjera i praksa, ahlak i iz povijesti islama*. Raspon tema koji se obrađuje, već prema podjeli nastavnih jedinica, pokazuje da u sadržajnom pogledu prevladavaju teme iz oblasti vjera i praksa (što je sličnost sa udžbenicima iz prethodnog ciklusa), ali i i teme iz ahlaka imaju značajnu poziciju i stoje u direktnoj službi ostvarivanja cilja i zadataka mektepske nastave, a odnosi se na formiranje kompletne i zdrave islamske ličnosti (*iskrenost, istinoljubivost, pravednost i pouzdanost, povjerenje, strpljivost i ustrajnost, samilost i praštanje, činiti dobro drugoma* itd). Temama iz povijesti islama se predstavljaju periodi Emevijskog i Abasijskog hilafeta.

Polazni tekstovi/ lekcije su nerijetko sažeti, ali uvijek popraćeni okvirom „Zapamti“ (koji pomažu polaznicima uopćiti, izvesti pravila i definicije ili uočiti ono što je najvažnije) i u većini slučajeva pričom/ hikjajom/ hadisom koji u sebi nose poruku/ pouku direktno vezanu za nastavnu jedinicu. Također, prateći dio svake lekcije je dio naslovljen sa *Vježbe* u kojem su pitanja

i zadaci osmišljeni slično onima u udžbenicima iz drugog ciklusa, s tim da se uvode zadaci za pismenu vježbu (*Opiši situaciju kada si kazao/ la istinu i onda kada je istina bila za tebe gorka*) ili prijedlozi za praktičnu nastavu (*Posjetite obližnje mezarluke i razgovarajte o ukopu, pravcu okretanja kabura, dovama koje se uče i sl.*). Na ovaj način se u većoj mjeri iskorištavaju mogućnosti udžbenika kao medija, smanjuje se njegova informativna, a jača formativna uloga. Udžbenička jedinica samo djelomično pruža model rada muallimu/ i što upućuje na to da se u većoj mjeri razlučuju kompetencije učenika i kompetencije poučavatelja, a cjelokupan udžbenik je i strukturom i sadržajem takav da učenike može potaknuti na dijalošku nadogradnju iznesenih stavova i pitanja (te im tako pomoći da formiraju, učvrste ili redefiniiraju vlastite stavove).

Danas možemo biti zadovoljni što je svjetlo dana ugledalo sedam ilmihala koji su prilagođeni djetetu kao aktivnom sudioniku nastavnog procesa (čije se vlastite moći rasuđivanja, nasuprot sposobnostima memorisanja, stavlja-

ju u prvi plan), i koji, odgovarajući na zahtjeve vremena i uključujući nove didaktičke spoznaje, mogu parirati suvremenim udžbenicima. No, svakako treba naglasiti da pred udžbenikom, s obzirom na njegovu raširenost kao izvora znanja, ostaje stalna potreba za unapređivanjem kao dijelom pozitivnih, ozbiljnih i sveobuhvatnih tendencija u procesu unapređivanja nastave koja se realizira u mektebima.

LITERATURA

---

1. Bognar, L./ Matijević, M. (2002), *Didaktika*. Školska knjiga, Zagreb
2. De Zan, I. (1980). Udžbenici za početnu nastavu prirodoslovlja. *Methodika*, 4, 112-115
3. Nastavni plan i program mektepske nastave (preuzeto sa: <http://www.rijaset.ba>)
4. Poljak, V. (1980). *Didaktika*. Školska knjiga, Zagreb
5. Slatina, M. (1998). *Nastavni metod – prilog pedagoškoj moći suđenja*. Filozofski fakultet, Sarajevo
6. Stradling, R. (2003). *Nastava evropske povijesti 20. stoljeća*. Srednja Europa, Zagreb

Summary

OUTLINES OF THE TEXT BOOK FOR THE MAKTAB:
ILMIHAL 1-7

Edina Kos-Burić

Regarding the nature of the contents of the maktab class, its nature as such as well as the general air of distrust in various institutions including the maktab, working out the contents of the textbook for maktab's use represents a big challenge and demands an effort that is much more complex than the effort needed to create the textbook for any other school subject.

However, generally speaking, we may say that the textbooks that have been published so far for the maktab are compiled, to great extent, in accordance with the requirements of a modern textbook.

All the seven Ilmihal, so far published, illustrate reliable presentation of the contents, definitions and rules that comply with scientific methods and are formed in such a way that makes the text accessible to a student. The character development of the students as well as their competency in the subject and improvement of human relations has been kept in mind and in this way a student is systematically and carefully introduced to the faith as a whole and is kept away from formalisms.

The authors show awareness of the necessity of producing a textbook that is based upon clear theoretical foundations, readiness to embrace current methodical knowledge, and hence willingness to update their work in a degree that gives them a firm ground wherein they never lose sight of the fundamental principles of our faith and tradition nor a student as such.

Key words: textbook, methodical and didactical elements, maktab class

الموجز

استعراض كتب تعليم الدين في الكتاتيب:
علم الحال ١ - ٧

أدينا كوس - بوريتش

إنه نظرا إلى طبيعة محتويات كتب التعليم في الكتاتيب. وإلى الخصوصية التي تحيط بهذا النوع من التعليم. وإلى المناخ العام من عدم الثقة بالمؤسسات المختلفة ومنها الكتاتيب. فإن إعداد الكتب التعليمية للكتاتيب يمثل تحديا كبيرا ويتطلب مشاركة أكثر تركيبا من المشاركة اللازمة لإعداد معظم الكتب المدرسية الأخرى.

لكن يمكننا القول عموما. إن الكتب المخصصة للتعليم في الكتاتيب. والتي رأت ضوء النهار. تلي وبدرجة كبيرة المتطلبات اللازمة للكتاب التعليمي العصري. وبذلك تكون قد برزت الجهد الكبير الذي يبذله الناشر.

إن كتب علم الحال السبعة كلها تتسم بالعرض الوثوق للمحتوى. وبالتعريفات والقواعد التي لا تخلّ مبدأ المعرفة. ويتم أيضا إخراجها بصورة تناسب التلميذ. وفي الوقت ذاته يؤخذ في الحسبان البعد التربوي. وتنمية الأهلية. وتحسين العلاقات الإنسانية. مما يسهل إدخال الطفل بصورة تدريجية ومنهجية ومدروسة في شمول الدين. ويبعده عن الاهتمام المجرد بالشكليات.

يظهر المؤلفون وعيا كافيا بضرورة إعداد الكتاب التعليمي على أساس من الفرضيات النظرية الواضحة. واستعدادا لاستخدام معارف طرق التدريس العصرية. ووفقا لذلك. فإنهم يبدون استعدادا لجعل كتبهم التعليمية عصرية. بالمعدل الذي يعطيها مرتكزا ثابتا. والذي بفضل لا يغفلون مبادئ ديننا وتراثنا الأصيلة ومصلحة التلميذ على حد سواء.

الكلمات الأساسية: الكتاب التعليمي. مستوى تجهيز الكتاب التعليمي من الناحية التدريسية والتربوية. التعليم في الكتاتيب.